

**ULUSLARARASI
HOCA AHMED YESEVÎ SEMPOZYUMU
-BİLDİRİLER-**

20 - 21 Şubat 2010 Bağcılar / İstanbul - Türkiye

**INTERNATIONAL
KHOJA AHMED YESEVI SYMPOSIUM
-PAPERS-**

20 - 21 February 2010 Bağcılar / Istanbul - Turkey

Ocak / January 2012 - Bağcılar / İstanbul

BAĞCILAR BELEDİYE BAŞKANLIĞI

Adres: Güneşli Mahallesi Kirazlı Caddesi No:1 34200 Bağcılar - İstanbul
Tel: +90 212 410 06 00 Faks: +90 212 410 06 32
www.bagcilar.bel.tr / kultur@bagcilar.bel.tr

Kültür Yayınları Dizisi No: 137

Yayın Yönetmeni / Publication Executive
Lokman Çağırıcı

Yayın Koordinatörü / Publication Coordinators
Kenan Gültürk

Editörler / Editors
Ramazan Akkır
Kenan Gültürk

Düzenleyen / Organized By
Bağcılar Belediye Başkanlığı

Sempozyum Başkanı / Director of Symposium
Prof. Dr. Kemal Eraslan

Basım Yeri
Pelikan Basım
Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. Odin İş Merk. No:28/1 Topkapı - İstanbul
Tel: 0212 613 79 55 Faks: 0212 613 79 37
www.pelikanbasim.com

Baskı Tarihi
Ocak 2012
İstanbul

Prof. Dr. Ashirbek MUMİNOV

Kazakistan Bilimler Akademisi
Doğu Çalışmaları Enstitüsü, Öğretim Üyesi

“TÜRKİSTAN YESEVİLİK TARİHİ HAKKINDA YENİ KAYNAKLAR”

Sır Derya nehrinin sağ kıyısında konuşmuş bir bölge olan Türkistan’da İslamiyet, İslam edebiyatının klasik eserlerinin yazarları tarafından büyük ölçüde fark edilmeden yayılıp gelişmiştir. Dolayısıyla bu fenomenin tarihi hakkında yeterli çalışma bulunmamaktadır.

Çoğu zaman Yesevî Sûfi geleneğinin tarihi gelişimine sahne olan arenanın başlıca merkezinin, Türki dillerini konuşan göçebelerin yaşadığı bozkır alanları olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayım kısmen, Türkleri İslamlaştiren kişilerden biri olarak Yesevîliğin isim babası olan Ahmet Yesevî’nin tarihi rolü hakkındaki eski klişeleri ve ayrıca Ahmet Yesevî’nin hayatı ile Sûfilik kariyerine sahne olan yeri, yani Sır Derya vadisinin kentsel, ticari dolayları ile bozkırın kendisi arasındaki sınır bölgesinde konumlanmış Yesi veya başka bir deyişle Türkistan kentini yansıtmaktadır; Ahmet Yesevî’nin XIV. yüzyıldan bu yana ana hac yerlerinden bir tanesi olarak kabul edilen türbesinin bu kentteki varlığı sadece, ismini Ahmet Yesevî’den alan bu Sûfi geleneğinin bu bölgede ve türbe ile en dolaysız yoldan bağlantısı bulunan insanlar arasında güçlü olduğu düşüncesini teşvik etmiştir. Ahmet Yesevî’nin türbesi örneğinde hocanın ailesinden geldiğini iddia eden ailevi geleneklerin Kazaklar arasında ne kadar güçlü ve mühim bir yer tuttuğu gayet iyi bilinmektedir ve bu olgu en az XVIII. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Ne var ki bu soy grupları illaki, XV ile XVII.

yüzyıla ait kaynaklardan Yesevî Sûfi mezhebi olarak bildiklerimizle bağlantılı olmak zorunda değildir ve tipik olarak değildir de. Bu soy geleneklerinin Sûfi mezheplerinin ‘soylaştırılmış’ fikirlerini yansıttığı, dolayısıyla da en azından güney bozkır bölgesindeki Yesevî Sûfi varlığını dolaylı olarak kanıtlandığı yönündeki olasılık göz ardı edilemeyeceği gibi bu noktada bir tahmin ya da varsayım olmaksızın öteye gidememektedir. Ayrıca bu gibi bir bağlantının mevcut olduğunu öne sürmek için delil kabul edilebilecek kanıtlar pek azdır. Bu durum hakkında paradoks oluşturan husus, zaten az sayıda olan birincil kaynak gruplarının nadiren çalışmalara konu edilmiş olması ve hiçbir elyazmasının yayınlanmamış olmasıdır. Aşağıda yer alan makalemde bir dizi kaynağı, bu kaynakları akademik çevrelerde sirkülasyona sokmak, birincil bir analiz yapmak ve ön araştırma sonuçlarına yer vermek amacıyla açıklamaya gayret ettim.

I. Jamal al-Qarshi (ölüm: 702/1302-03’den sonra). *Al-Mulhaqat bi-s-Surah*. Bu eserin günümüze ulaşan üç kopyası vardır. Bazı eksiklerin olduğu birinci kopyası St. Petersburg’da bulunan Rus Akademisinin Eski Şark Elyazmaları Enstitüsünde (önceleri Asya Müzesi, Sovyetler Birliği Bilim Akademisinin Asya İnsanları Enstitüsü, Sovyetler Birliği Bilim Akademisi Eski Şark Çalışmaları Enstitüsünün Leningrad Şubesi olarak da bilinirdi) B 514 sayılı envanter numarası altında tutulmaktadır.¹

1. A. I. Mikhailova, Katalog arabîkîkh rukopisei Institutu Narodov Azii Akademii Nauk SSSR, Vyp. 3 (Moskva: Nauka, 1965), ss. 55-58.

Vasili V. Barthold *Turkestan down to the Mongol Invasion* başlıklı meşhur eserinde *al-Mulhaqat bi-s-Surah* eserinin tarihi kısmından faydalanmıştı.²

Bu eserin bir kısmı o zamanlar varlığı bilinen tek kopyaya dayanarak yayınlamıştı.³ Bahsedilen kaynağın daha eksiksiz kopyası ise birkaç yıl sonra, takvimler 1902'yi gösterdiğinde yayınlandı. Bu eser de aynı enstitüde C 286 sayılı envanter numarası altında muhafaza edilmektedir. Bu ikinci kopyanın eksiksiz basımı yakın zamanda tekrar yayınlandı.⁴ Üçüncü kopya ise 1990'lı yıllarda Namangan Oblast şehrinde keşfedildi ve bu sebeple "Namangan kopyası" adını aldı. Bu kopya Profesör Shodmon Vohidov'un Taşkent/Özbekistan'daki kişisel koleksiyonunda bulunmaktadır. Eserlerin ilk eksiksiz koleksiyonu bu üçüncü kopya temel alınarak yayınlandı.⁵ Bahsedilen bu üç yayına ve Rusça tercümelerine rağmen bu eserin tam metni hakkında bugüne kadar herhangi eleştirel bir yayın yapılmamıştır.

Jamal al-Qarshî, iyi bildiği bu bölgenin yerlilerindendi. Çok seyahat ediyordu ve birçok İslami disiplinde uzmandı. Arap-Pers dilinde kaleme alınmış olan bu eseri Sır Derya havzasında yer alan şehirlerin tasvirini içermektedir: Khujand, Shash, Barchkand ve Jand. Ama bu eserinde Yesevîler veya Hoca Ahmet Yesevî ve takipçileri hakkında hiç bahsetmemesi son derece tuhaf. Bundan yıla çıkarak Ahmet Yesevî'nin düşüncelerinin sadece yerel bir fenomen olduğu ya da Jamal al-Qarshî'nin bu düşüncelerin farkına varmadığı veya göz ardı ettiğini sonucuna varılabilir.

II. Khwaja Ishaq ibn Isma'il-ata al-Qadiqurti at-Turkistani (eserlerini on dördüncü yüzyılın son çeyreğinde kaleme almıştır), *Hadiqat al-'arifin* ve yazarın kısaltılmış redaksiyonu olan

Risale-yi Khwaja Ishaq.⁶ iki redaksiyonu bulunan bu eserin günümüze ulaşan on kopyası vardır.

Bu kaynak hakkında araştırmalar yürüten ve kaynağı yayına hazırlayan, Almata'lı Doğubilimci Omir Tuyaqbaev büyük bir nezaket göstererek araştırmalarının ön sonuçlarını benimle paylaşmayı kabul etti. Bu kaynak *al-Mulhaqat bi-s-Surah* başlıklı eserin aksine bugüne kadar hiç yayınlanmadı. Bu iki redaksiyonun elimizde bulunan on kopyaya dayanarak yayınlaması, acilen yerine getirilmesi gereken akademik bir görevdir. Zira yayınlandığı takdirde uzmanlara mevcut kaynakları iki ana eserle pekiştirme ve bu toprakların kültürel tarihinin farklı yönleri hakkında daha ayrıntılı araştırmalar yapma fırsatı verecektir. Omir Tuyaqbaev şu anda, bu eserin kısa ve uzun versiyonuna ilişkin eleştirel metinleri yayına hazırlıyor.

III. Arapça yazıtlar. Hoca Ahmet Yesevî'nin Orta Asya ve Kazakistan'daki tarihi anıtı eşi benzeri olmayan bir anıttır.

Hoca Ahmet Yesevî ölümünden sonra Yesi şehrinin kabristanına defnedilmiş ve bu Sûfî şeyhin mezarının üzerine daha sonra bir türbe inşa edilmişti. Bu türbenin yakınında, kendilerini Ahmet Hocanın torunları olarak adlandıran Sûfî'lerin oluşturduğu bir yerleşim yeri ortaya çıkmıştı. Hoca Ahmet Yesevî'nin türbesi üzerindeki yazıtların metni hiçbir zaman yayınlanmadı; sadece bir kısmı Rusçaya tercüme edildi.⁷ Bu tercüme üzerinde yaptığım incelemelerin açığa vurduğu ilk nokta bu tercüme eksik olduğu ve ikincisi,

2. V.V. Bartold. *Turkestan v epokhu mongol'skogo nashestviia*. In *Sochineniia*. Vol. I. Moscow: Izdatel'stvo vostochnoi literatury, 1963, s. 100.

3. V. V. Bartold [Barthold], *Turkestan v epokhu mongol'skogo nashestviia*, pt. 1, Tekst (St. Petersburg, 1898), ss. 128-52.

4. Dzhamal al-Qarshî, *Mulhakat as-surah*, trans. Saidov Abdulkakhhor, ed. A. Khodzhiyev ve T. N. Mardonî (Dushanbe: Irfon, 2006) (eksiksiz metin s. 157-266 arasındadır).

5. Dzhamal al-Qarshî. *Al-Mulhaqat bi-s-surah*. Seriya Istoriiia Kazakhtana v persidskikh istochnikakh, vol. I, ed. A. K. Muminov; giriş, tercüme, yorumlar, metin, ve eksiksiz metin Sh. Kh. Vokhidov ve B.B. Aminov tarafından kaleme alınmıştır (Almaty: Daik-Press, 2005).

6. H. F. Hofman, *Turkish Literature: A Bio-Bibliographical Survey*. Section III: Moslim Central-Asian Turkish Literature, Part I: Authors, vol. III (Utrecht: Büyük Britanya ve İrlanda Kraliyet Asya Toplumunun himayesi altında Utrecht Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır, 1969), ss.316-18. Bu eser ayrı zamanda Manaqib-i Isma'il-ata olarak da bilinmektedir (örneğin Eski Şark Çalışmaları Enstitüsünde) Özbekistan Cumhuriyeti Bilim Akademisi (metnin devamında IV AN Ruz), fon 3, no. 252, fol. 1r.

7. M.-S. [Mir-Salikh] Bekchurin, "Opisanie mecheti Azreta, rakhdashchelsia v gorode Turkestane (s risunkom)," in *Turkestanskaia oblast'. Zametki statskogo sovetskii Bekchurina* (Kazan: Universitetskaia tipografiia, 1872), ss. 52-63; P. N. Akhmerov, "Nadpisi mecheti Akhmeda Iasavi," *Izvestiia Obshchestva arkeologii, istorii i etnografi pri Imperatorskom Kazanskom universitete* XIII, Vyp. 6 (1896): 538-51; Masson, *Mavzolei Khodzha Akhmeda Iasavi*, pp. 3-22; A. A. Ivanov, "O bronzovykh izdeliakh kontsa XIV v. iz mavzoleia Khodzha Akhmeda Iasavi," in *Sredniaia Azia i ee sosedi v drevnosti i srednevekov'e* (istoriia i kul'tura), ed. B. A. Litvinskii (Moscow: Izdatel'stvo Nauka, GRVL, 1981), pp. 68-84; B. T. Tuiakbaeva, *Epigraficheskie dekor arkhitekturnogo kompleksa Akhmeda Iasavi* (Alma-Ata: Oner, 1989).

tercümelerde birçok hatanın bulunduğu. Bugüne kadar akademik düzeyde bir yayının yapılmamış olmasının altında yatan temel sebep, hiçbir akademisyenin bu yazıtları akademik düzeyde yapılmış tercüme ve yorumları ile birlikte yayınlamayı görev edinmiş olmamasıdır.

Bu sebeple Saypulla Mollaqağhatuli ve ben, akademik bir yayın hazırlamaya karar verdik.⁸ Yakın zamanda yayınlanacak yayını-mızda yer alan bütün yazıtları üç ana gruba ayırdık:

- 1) türbenin dışındaki yazıtlar;
- 2) türbenin içindeki yazıtlar;
- 3) türbeye ait envanter üzerindeki yazıtlar.

Toplamda ise elli altı yazıt kaydedildi.

Kuzey portalının sütunları üzerindeki yazıtlar, türbenin inşa edilmesindeki amacı ve Emir Timur'un izlediği politikaları açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Sağ ve dol sütunların dış duvarları, üst üste binen, açılı bir desen oluşturacak biçimde yerleştirilmiş büyük kareler şeklindeki, gömme cephe tuğlaları ile donatılmıştır. Her sütun, yazıtsal süslemeler ile bezenmiş dört kareye sahiptir.

Bu yazıtlar Geometrik Kûfi alfabesiyle yazılmıştır. Sağ taraftaki sütunun içine, türkuaz renkli tuğlalardan meydana gelen kareler eklenmiş, sol taraftaki sütunda bulunan karelere ise bir veya iki kez kelimeler yazılmıştır. Her iki sütunun üzerindeki karelerde yer alan yazıtların etrafında bulunan, koyu mavi renkli tasarımlarda Hz. Peygamberin adı geçmektedir. Hz. Peygamberin adı üstten alta doğru dört kez, bunların altında beşinci bir kez ve alttan süte doğru yine dört kez yazılmıştır.

Yazıt, Emir Timur'un Türkistan bölgesinde talep ettiği dünyevi ve ruhani otoriteyi yansıtmaktadır: "Mülk [her şeyin mülkü] Allah'ındır! Doğru yolu Allah gösterir! Doğru yolu Al-

lah gösterir! Mülk [her şeyin mülkü] Allah'ındır! Muhammed."

Bu fikir kuzey portalına ait kuzey sütununda bir adım ileriye taşınmaktadır: "Allah her şey kadiridir! Sonsuzluk Allah'a mahsustur!"

İhtişam sadece Allah yoluyla elde edilebilir! İhtişam sadece Allah yoluyla elde edilebilir! Muhammed."

Genel olarak bu bölgenin, yasal olarak; Moğol Hanedanının (748-1091/1347-1680) Cengiz soyundan gelen ve kudretini Cengiz Han'ın (1206-1227) ailesiyle akrabalığından alan Hızır Hoca Han'ın hakimiyeti altında olduğu bilinmektedir. Bu devlet muazzam genişlikteki toprakları içine alıyordu: Sır Derya, Sarısu, Balkaş, İrtiş ve Orta Thien-Shan Dağlarının (Tanrı Dağları) güney kısmı. Altın ordunun gücünü kaybetmeye başlaması üzerine Emir Timur, Hızır Hoca Han'ın hakimiyeti altındaki toprakları ele geçirmeye odaklanmıştı.

Emir Timur'un Moğol devletinin kontrolü altındaki toprakların mülkiyetini talep etmesi, yeraltı mezarına açılan kapının üzerindeki seramik plakada yer alan yazıtlarda yansıtılmaktadır. (Bu plaka 60 santimetre yüksekliğinde ve 170 santimetre uzunluğundadır. Plakanın üzerine sülüs tazısıyla yazılmış olan iki yazıt dizisi Emir Gürkanî Timur'un soy kütüğünü içermekte ve hürmetlerine en iyi dileklerini sunmaktadır). "Dini liderimiz, insanların kellesine hükmeden hükümdarımız, Rahim Allah'ın himayesine girmeye nail olmuş Emir Gürkanî Timur ibn

Emir Turgay/Taraghay ibn Emir Burakil

ibn Emir İlingir ibn Emir İjil ibn Emir Qarajar bu kutsal yeraltı mezarının inşa edilmesini emretmiştir. Yüce Allah'ımız kudret ve hükümlerini sonsuz eylesin!"⁹ Görüldüğü üzere Emir Timur da Cengiz klanının üyesi ve buna göre bu ülkeye hükmetmek konusunda eşit hakka sahipti. Bu ikilem, yeraltı

8. Mavzolei Khodzhu Akhmeta İsavı, giriş, tercüme, yorumlar ve fihrist A. K. Muzınov ve S. Mollaqağhatuli tarafından kaleme alınmıştır (Almafi: Spektır, yakında).

9. bkz. ayrıca A. A. [Aleksandr Aleksandrovich] Semenov, "Nadpisi na nadgrobniakh Timura i ego potomkov v Guri emire," Epigrafika Vostoka, no. 2 (1948): 53.

mezarına açılan kapının Π şeklindeki çerçevesi üzerinde yer alan yazıtlarda özetlenmiştir. Bu yazıtlarda Hz. Muhammed'in şu sözleri yer almaktadır:

"Hadis: Ey yönetimin sahibi Allah'ım, Sen yönetimi istediğine verirsin!"

Emir Timur'un bir sonraki beyanattı ise, kuzey portalındaki nişin sarkık duvarları üzerinde bulunan yazıtlarda yansıtılmıştır. Nişin içinde iki farklı yazıttan meydana gelen epigrafik bir kompozisyon yer almaktadır. Ana yazıt Kûfi bina'î yazısıyla yazılmıştır.

Harfler üç tuğla genişliğindedir. Ortadaki tuğlalar beyaz renkte, her iki yanda bulunan tuğlalar ise koyu mavidir. Bu yazıt Hz. Peygamber Muhammed'in bir hadisini içermektedir. İkinci yazıt ise Kûfi yazısıyla, türkuaz renkli, gömme tuğlaların üzerine, ana yazıtın üst kısmında yer alacak biçimde yazılmıştır. Pers dilindeki metin Hz. Muhammed'in, hayret verici biçimde Hoca Ahmet Yesevî'nin neslini oluşturmayan ailesi (*ahl-i bayt*) hakkında bilgi vermektedir. Yazıtta şu sözler yer almaktadır:

"Gerçek şudur ki Hz. Muhammed'in aile üyeleri 'Ali, Fatma ve Hasan Hüseyin'dir." Üçüncü metin, Nakşi dilinde ve koyu mavi madalyonlar üzerine işlenmiş beyaz harflerle yazılmıştır.

Bu madalyonların üzerinde *"Mülk [her şeyin mülkü] Allah'ındır! Büyüklük Allah'ındır!"* sözleri elli dört kez tekrarlanmıştır.

Yerel bir geleneğe göre Hoca Ahmet Yesevî'nin doğrudan, 'Ali ibn Ebu Talip'in (596-661) Hz. Peygamber Muhammed'in kızı Fatma yerine Havva el-Hanefi ile olan evliliğinden doğan oğlu Muhammed ibn el Hanefi'nin (d. 700 ya da 701), soyundan geldiğine inanılmaktadır.¹⁰ Bu olgu tesadüfen de olsa, Timur tarihçisi Sharaf ad-din 'Ali Yazdi tarafından da teyit edilmiştir.¹¹

10. Islamization and Sacred Lineages in Central Asia: The Legacy of Ishaq Bab in Narrative and Genealogical Traditions, vol. 2, Genealogical Charters and Sacred Families: Nasab-Namas and Khoja Groups Linked to the Ishaq Bab Narrative, 19th-21st Centuries, ed. Ashirbek Muminov, Anke von Kuegelgen, Devin DeWeese, and Michael Kemper (Almaty, Bern, Tashkent: Bloomington-Daik Press, 2008).

11. Sharaf ud-din 'Ali Yazdi, Zafar-nama, fol. 294r.-v.

IV. Hoca Ahmet Yesevî'nin Hikmeti.

Pek çok yıl önce, birbiri ile bağlantılı iki soru arasında bir polemik baş göstermişti: yazarın gerçek kimliği, dolayısıyla da Hikmet'in yazıldığı tarih. Devin DeWeese'in görüşüne göre bu şiirler, hikmetlerin daha sonraki el yazmalarında yer alıyor olmasından ötürü, en azından daha eski kopyalar keşfedilene kadar Hoca Ahmet Yesevî'ye atfedilmemelidir.¹²

İkinci bir akademisyen grubu ise tarih sorusunun ne öncelikli, ne de temel bir öneme sahip olduğuna inanmaktadır. Buna karşın bu yönde bazı spesifik eserler üretilmiştir: hikmetlerin¹³ yer aldığı bir elyazması katalogu ve toplama bir hikmetler¹⁴ eseri. Bu sebeple ilk olarak yerine getirilmesi gereken görev, yazara ait metinlerin özgünlüğünü belirlemektir. Akademisyenler bu doğrultuda, söz konusu soruyu açıklığa kavuşturacak nitelendirme yöntemleri kullanmalıdır.

Hoca Ahmet Yesevî'nin eserlerinin akademik tarihsel sürece dahil edilmesi karşısında engel oluşturan daha büyük sorunlardan bir tanesi, hikmetlerde birçok durumda bütün hikayelerden meydana gelen önemli bir hagiografik fragman katmanının var olmasıdır.

Yazarın ideolojik çizgisini belirlemek için kullanılacak metodoloji, halihazırda bilinen bir dizi enstrümanı içine almaktadır: Bu enstrümanların bazıları şunlardır: metinde sübjektif-ideolojik motiflerin belirlenmesi ki bu motifler en geniş kapsamlı sosyo-tarihsel ve kültürel-sosyal nedenlere göre belirlenmelidir. Ne var ki bu araştırmadaki başrolü, yazarın benimsediği veya yabancı olduğu fikirlerin karakteristik özelliklerini oluşturan kilit öğelerin disartikülasyonu oynamaktadır.

Hikmetlerin ağırlıklı çoğunluğu, bir Arap-Pers şiir biçimi olan ve genellikle her iki satır-

12. D. DiUis [Devin DeWeese], "Akhmad Yasavi," in Islam na territorii byvshei Rossiiskoi imperii. Entsiklopedicheskii slovar', comp. and ed. S. M. Prozorov, Vyp. 4 (Moscow: Izdatel'skaia firma "Vostochnaya literatura" RAN, 2003), p. 9.

13. Özbekistan Respublikası Ghülm Akademiyası Shihistanu institutidaghi Qozha Akhmet lasavi khikmetteriniy qolzhazba katalogi (Turkistan, 2006).

14. Khoja Ahmad Yassaviy, "Devoni hikmat" ning yig'ima-qiyosiy matni, ed. M. Eshmuhamedova (Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2008).

da bir aynı kafiyeye sahip olan beş ila on iki beyitten meydana gelen gazeller halinde yazılmıştır. Niteleme yapabilmek için – belki her şeyden önce – metnin yazarın inançlarına, eğitimine ve hayat tarzına ne ölçüde karşılık geldiğinin hesaba katılmasıdır. Hikmetlerin metinleri incelendiğinde Hoca Ahmet Yesevî'nin, sahip olduğu üç hipostatik imajının her üçünde tasvir edildiği görülmektedir: Allah'ın bir kulu, bile şeyh ve bir hoca.

Bütün hikmetlerin paylaştığı ortak nokta, ayrıntılı, mantıksal, dramatik ve – iman kalıpları içerisinde kalmak adına – iyimser bir olay örgüsüne sahip olmalarıdır. Eser, yetişkinliğe erişmesi üzerine Sûfi öğretilerini ve uygulamalarını büyük bir coşkuyla benimseyen ve hayatını Sûfilik, saygın bir Sûfi kuramcısı olan Abu Nasr al-Sarraj al-Tusi (d. 988) tarafından formüle edilmiş yedi ruhanî durağına göre yaşayan bir çocuğu kutsayan melekleri ve peygamberleri anlatarak başlamaktadır. Bahsedilen yedi durak şunlardır: tövbe, sağduyu, çilecilik, fakirlik, sabır, tevekkül ve rıza. Bu hayat hikayesi, kıyamet gününden sahnelerin yer aldığı *fana'* (insanın kendisini yok ederek Allah'la birleşmesi) halinde hayali bir ölüm ve rüya hikayesi ile sona ermektedir.

Hoca Ahmet Yesevî hayatını insanlardan ve ailesinden uzakta, inzivaya çekilerek ve Allah'a ve Hz. Peygambere dualar ederek, çileci koşullarda geçirmiştir. Tövbekarlık, kesintisiz dualar motifi ile bunlara vurgu yapan, karakteristik, koşullu bir aksan bütün hikmetlerin özüne işlemiştir.

Bu araştırmacılar grubu yukarıda yapılan açıklamalara dayanarak, Hoca Ahmet Yesevî'nin eserlerini inceleyebilmek için, Hoca Ahmet Yesevî'nin içinde yaşadığı ve yarattığı dini ortam ve zamana ait gerçeklerin ve geleneklerin dikkate alınmak zorunda olduğu sonucuna varmıştır. Tek amacı tarik yani Allah'ın yolu olan ve bütün dikkatini Yüce Allah'a yoğunlaştırması gereken bir Sûfi olarak Ahmet Yesevî'nin, tamamen dünyevi bir hayat yaşayan akademisyenler ve politik

şahsiyetlerle umumi polemiklere girmesi söz konusu olamazdı.

Ayrıca Sûfi kardeşliğinin başı olarak, han-kah (Sûfi okulu) duvarlarının dışındaki fânî dünyaya egemen olan fikir ve eğilimleri göz ardı etmesi de pek mümkün görünmüyordu. Çünkü topluluğuna üye olan kişiler sorularına cevap bulmak için muhakkak ki kendisine başvuruyordu.

Bu bağlamda aşağıdaki sonuçlara varılabilir:

İlk olarak, İslamiyet'in Türkistan bölgesindeki yerel oluşumu, nispeten otonom bir biçimde şekillenmiştir. Birçok özelliği yukarıda anılan kaynaklarda görülebilmektedir.

İkincisi, Moğol fethini takip eden dönemde örneğin Hanefi-Yesevî gibi dış etkilere maruz kalmıştır. Üçüncüsü, Türkistan bölgesi Emir Timur'un hükümlerinden itibaren Maverâünnehir ile Türkistan hükümdarları arasında bir çatışma kaynağı haline gelmiştir.

Hoca Ahmet Yesevî'nin kişiliği ve türbesi bu çatışma ortamında birer sembole dönüşmüş ve Yesevî ile kökeni konusunda mücadeleler başlamıştır. Bu veya diğer görüş açısı bu politik mücadelenin işareti haline gelmiştir.

Gelecekte yerel kaynaklar ve günümüze ulaşan yazılı anıtlar üzerinde yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar Hoca Ahmet Yesevî'nin imajının ve kurduğu Sûfi kardeşliğine ait öğretilerin dönüşüm tarihine daha fazla ışık tutacaktır.